

Teizm Gerçekten Tutarlı mı? Kümülatif Bir Hipotez Olarak Teizm ve Tanrı'nın Varlığı Lehine Olasılıksal Argümanların Değerlendirilmesi*

Is Theism Really Coherent? Theism as a Cumulative Hypothesis and the Evaluation of the Probabilistic Arguments for the Existence of God

Adem İrmak, *Tanrı Var: Felsefi Teizm ve Teleolojik Delil Bağlamında Bir Çözümleme*, Ankara: Eskiye Yayınları, 2022, 448 s. ISBN: 9786257673570

Tugay Taşçı¹

*Bu değerlendirmeyi İslam Tetkikleri Enstitüsünün (ve dolayısıyla bu derginin) tekrardan hayata dönüştürdüğü büyük çaba sarf eden, yakın zamanda kaybettüğümüz Enstitü Eski Müdürü Prof. Dr. Ahmet Hamdi Furat'ın hatırasına ithaf ediyorum.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Tugay Taşçı (Arş. Gör.),
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: tugaytaschi@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8094-2238

Başvuru/Submitted: 01.08.2023
Kabul/Accepted: 18.08.2023

Atıf/Citation: Taşçı, Tugay. Teizm Gerçekten Tutarlı mı? Kümülatif Bir Hipotez Olarak Teizm ve Tanrı'nın Varlığı Lehine Olasılıksal Argümanların Değerlendirilmesi. [Adem İrmak'ın "Tanrı Var: Felsefi Teizm ve Teleolojik Delil Bağlamında Bir Çözümleme" adlı eserinin değerlendirilmesi]. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2, (Eylül 2023): 925-932.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1335892>

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Felsefi Teizm, Tanrı, Teleolojik Argüman, Delilcilik, Swinburne

Keywords: Philosophy of Religion, Philosophical Theism, Teleological Argument, Evidentialism, Swinburne

William L. Craig ve J. P. Moreland, ortaklaşa editörlüğünü yaptıkları *The Blackwell Companion to Natural Theology* (2009) isimli derlemeye yazdıkları giriş yazısında, 20. yüzyılın belki de en önemli felsefi ekolü olarak görülebilecek pozitivizmin ve bu ekol çerçevesinde

geliştirilen katı doğrulama kriterinin çöküşüyle birlikte, metafiziğin yeni bir soluk kazandığını, felsefi teolojinin veya felsefi teizmin, Hıristiyan dünyada adeta bir Rönesans dönemine girdiğini belirtirler.¹ Bu iddianın arkasında yatan pek çok gerekçe olsa da bunlardan en önemlisi fizik, kimya, biyoloji gibi katı doğa bilimlerinde, olgusal durumlar (*matters of facts*) ve bunlar hakkındaki teoriler noktasında farklı açıklama modellerinin de mümkün olduğunun görülmesidir. Ayrıca, evrenin sadece katı maddeye (*raw materials*) indirgenerek açıklanmasının ne nihai (*ultimate*) ne de tam bir açıklama (*complete explanation*) sunabilmesi,² bilim felsefesinde yeni açıklama modellerinin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.³

R. Swinburne'ün elli yılı aşkın akademik kariyeri boyunca kişisel açıklama (*personal explanation*) modeli bağlamında Tanrı'nın varlığı lehine öne sürdüğü teleolojik argümanlar ve belirli aralıklarla güncelleyerek geliştirdiği felsefi teizm hipotezi, bu kapsamlı arayışın önemli bir yansıması olarak görülebilir. Her ne kadar son yıllarda Türkçe din felsefesi literatüründe felsefi teizm üzerine yapılan çalışmaların sayısında önemli bir artış görülse de Swinburne özelinde meseleyi ele alan az sayıda çalışma vardır.⁴ Bu yüzden Adem İrmak'ın eseri hem genel anlamda felsefi teizmi ele alması hem de Swinburne felsefesinin detaylı bir incelemesini sunması hasebiyle literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kitap, *Klasik Teleolojik Deliller, Swinburne'ün Felsefi Teizmde Teleolojik Deliller* ve son olarak *Açıklama Hipotezleri ve Felsefi Teizm* başlıklarından müteşekkil üç bölüme ayrılmıştır. Her bölüm kendi içerisinde zengin alt başlıklardan oluşmakta ve gerek bölüm içi gerekse bölümler arası bütünlük sağlandığı için okuyucu, *argümanın götürdüğü yere rahatlıkla gidebilmektedir.*

I. bölümde yazar, Swinburne'ün felsefi teizm hipotezini geliştirirken önemli ölçüde etkilendiği W. Paley (ö. 1805) ve F. R. Tennant'ın (ö. 1957) klasik teleolojik delillerini ele alır. Bilhassa Paley'in *Natural Theology or Evidence of Existence and Attributes of the Deity, Collected from the Appearances of the Nature (1802)* isimli eseri, klasik teleolojik delillerin analojik formlarının şekillenmesinde kilit bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Paley'in bu çalışmada geliştirdiği tümevarımsal argüman temelde evren hakkında üç noktaya dayanmaktadır:

- 1 William Lane Craig - J. P. Moreland (ed.), *The Blackwell Companion to Natural Theology* (UK: Wiley-Blackwell, 2009), s. x.
- 2 Swinburne, D. Hume ve D. Lewis tarafından öne sürülen "Tam açıklama, doğa ve yasa arasındaki uyumdur" tezinin başarısız olduğunu düşünmektedir. Kendisine göre bu başarısızlığın en önemli nedenlerinden birisi hem Hume'un hem de Lewis'in herhangi bir açıklamanın başarı kriteri olarak sebep-sonuç ilişkisi arasındaki benzerliği dikkate almalarıdır. Ancak Swinburne için asıl önemli olan kriter, ilgili açıklamanın ampirik olay ve olguları basit ve tutarlı bir şekilde açıklayarak genel anlamda açıklama hipotezine anlamlı bir katkı sağlamasıdır. Buna göre, Hume ve Lewis gerçek anlamda bir açıklama sunmamışlardır. Aksine, belirli ampirik durumların tasvirini sunmuşlardır.
- 3 bk. Richard Swinburne, "The Limits of Explanation", *Explanation and Its Limits*, ed. Dudley Knowles (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 177-194.
- 4 bk. C. Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Aklılığı* (Samsun: Etüt Yayınları, 1999).; ayrıca bk. Recep Alpyağılı (ed.), *Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011); Recep Alpyağılı (ed.), *Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar II* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012); Aydın Topaloğlu, *Teizm & Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020).

i) Evren komplekstir, **ii)** evren bir düzen sergiler, **iii)** evrende olan biten her şey bir gayeye matuftur (s. 70). Cambridge’de bir teoloji öğrencisiyken C. Darwin’in Paley’in eserini okuyup bu eserden etkilendiğinden bahseden yazar, Darwin’in ilk başlarda tasarım kanıtıyla alakalı herhangi bir problem yaşamadığını ancak doğal seçim kuramını geliştirmesiyle birlikte argümanın analogik formuna eskisi kadar güven duymadığını dile getirir (s. 65). Ancak yazar, eserin bu kısmında doğal seçilimin nasıl olup da bu delili zayıflattığının detayına girmez. Fakat ilerleyen kısımlarda bu tarz delilleri mekânsal teleolojik deliller kategorisi altında değerlendiren Swinburne’ün de teleolojik delilin zamansal formunun klasik ve modern eleştirilere bağışık olduğunu ancak mekânsal formu altında değerlendirilen analogik argüman ve tasarım argümanının nispeten daha az kuvvetli olduğunu kabul ettiğini belirtmektedir (s. 154). Yazar, M. Rea ve L. P. Pojman’a referansla, Paley’in analogik delilinin ironik bir biçimde henüz ortaya çıkmadan 23 yıl öncesinde D. Hume’un *Dialoges Concerning Natural Religion* (1779) isimli eserinde eleştirildiğini belirtir (s. 77).⁵ Öte yandan, E. Sober’in bu delilin analogik olmaktan ziyade en iyi açıklamaya çıkarım (*inference to the best explanation*) olduğunu dile getirdiğini hatırlatan yazar, delile getirilen eleştirilere kümülatif bir argüman kurarak cevap verilebileceğini ima eder. Ancak Sober’in ilgili yorumunun ne kadar yerinde olduğu tartışmalıdır.

R. Swinburne’ün Paley’e kıyasla F. R. Tennant’tan daha çok etkilendiği söylenebilir. Zira Tennant’ın *Philosophical Theology* (1928) isimli eseri incelendiğinde, kendisinin ontolojik argümandaki gibi bir çerçeve kullanılarak Tanrı’nın varlığı lehine bir argüman sunmanın mevcut felsefi ve bilimsel ilerlemeler göz önüne alındığında artık oldukça zor olduğunu düşündüğü görülmektedir (s. 80). Aynı yaklaşımı Swinburne’de de görmek mümkündür. Kendisi ontolojik argümanların yetersiz, hatta başarısız olduğu kanaatinde. Tennant, ontolojik argümanda böylesi bir kusur görmesinden ötürü, bütüncül/kapsamlı bir kozmik teleolojik delil geliştirilmesi gerektiğini savunur. Bütüncül bir yaklaşım kurabilmek için ilk olarak nedensel açıklama ile teleolojik açıklamanın birbirinin alternatifi olmadığı fikrini öne sürmektedir. Yazara göre Tennant’ın argümanı üç sacayağı üzerine bina edilmiştir: **i)** Antropik ilke, **ii)** teizmin ampirik olarak desteklenebilen rasyonel bir tavır oluşu, **iii)** Tanrı’nın varlığı hesaba katılmadan yapılacak herhangi bir açıklamanın eksik bir açıklama oluşu. Bütün bunların yanında Tennant’ın estetik üzerine fikirleri, evrenin bilinçli varlıkların mevcudiyetini mümkün kılacak şekilde evrilmesi, fiziksel dünyada ortaya çıkan kötülüklerin ahlaki eğitim için gerekli oluşu gibi meselelerde dile getirdiği fikirlerin, Swinburne için ilham kaynağı olduğu belirtilmelidir. Nitekim filozof, çoğu eserinde bu fikirleri kullanıp geliştirmektedir. Bu bakımdan yazar, Tennant ve Swinburne arasında oldukça yerinde bir ilişki kurmaktadır. Bu durum da bizi, Swinburne’ün Tennant’a Paley’den daha yakın olduğu fikrine götürmektedir. Bu bölüm için zikredilebilecek son mesele, literatürde oldukça basite indirgenen, genel anlamıyla üzerinden çabukça geçilen Paley ve

5 D. Hume teleolojik argümanın analogik formunu muhtelif biçimlerde eleştirir. Bunlardan en önemlisi tikeller arasındaki yapılan analoginin topyekün evrenin nasıl ortaya çıktığı ile alakalı bir yargıya varmamızı mümkün kılmayacağıdır. Bir başka eleştiri ise zannedildiğinin aksine evrenin mükemmel bir tasarım ürünü olmadığı ve evrende kötülüklerin bulunduğu. Son olarak, evrenin bir tasarım ürünü olduğu kabul edilse bile, teistlerin iddia ettiği gibi bir Tanrı tasavvuruna ulaşmamızın meşru bir zemini olmadığıdır.

Tennant'ın teleolojik argümanlarının hakkının verilerek detaylıca tartışılmasıdır. Böylelikle okuyucular, söz konusu düşünürlerin entelektüel derinliğini de görme fırsatı yakalamaktadırlar.

Kitabın II. bölümünde yazar, Swinburne'ün mekânsal ve zamansal teleolojik delillerini ele almadan önce filozofun bilim felsefesine dayanarak nasıl bir düzenlilik anlayışı, ne tür bir açıklama modeli geliştirdiğine değinir. Buna göre, Swinburne için iki tür düzenlilikten bahsetmek mümkündür: **i)** Bir arada bulunma (*regularities of copresence*) veya mekânsal (*spatial order*) düzenlilikler, **ii)** takip düzenlilikleri (*regularities of succession*) veya zamansal (*temporal order*) düzenlilikler (s. 147). Yazar özellikle ikinci tip düzenlilikleri, Swinburne'ün zamansal teleolojik argümanını, teleolojik argümanın klasik formlarından veya hassas ayar formundan ayıran ana etken olarak görür. Nitekim zamansal teleolojik argüman, evrendeki fiziksel yasaların neden var olduğuna dair bir kişisel açıklama (*personal explanation*) sunmaktadır. Bu bağlamda, Bayesci olasılık teorilerinden⁶ de destek alınarak, fiziksel yasaların var oluşunun ancak Tanrı gibi kişisel⁷ bir zatın mevcudiyeti durumunda olasılıksal olarak yüksek olacağı dile getirilmektedir. Ancak sadece zamansal teleolojik argüman değil aynı zamanda Swinburne tarafından geliştirilen mekânsal teleolojik argümanın yeni formu da benzer bir akıl yürütmeye dayanır. İki argüman da mantıksal tutarlılıkları ve eleştiriye karşı dayanıklılıkları nedeniyle *C-tipi* tümevarımsal argüman olarak görülmektedir ve böylece teizm hipotezinin kümülatif bir ifadesi olan iyi *P-tipi* tümevarımsal argümana destek sunmaktadır.

Mekânsal teleolojik delilin iyi bir *C-tipi* tümevarımsal argüman olmasının ana nedenlerinden en önemlisi yasa ve başlangıç koşullarıyla yapılan materyalist bir açıklamanın, insan bedeni gibi inorganik maddelerin evrimleşerek neden organik maddelere dönüştüğünü açıklayamamasıdır. Nitekim Swinburne göre, kişisel bir açıklamanın olmadığı durumda bu tarz bir fenomeni açıklamak neredeyse *apriori* olarak imkânsızdır (s. 162). Swinburne, söz konusu imkânsızlığı somutlaştırmak ve argümanın sağlamlığını göstermek için Bayes kuramına dayanarak şöyle bir denklem formüle eder:

$$\text{Toplam Hipotez: } P(e|h\&k) > P(e|\sim h\&k) \text{ ve } P(h|e\&k) > P(h|k)$$

Bu formülü şu şekilde açmak mümkündür: Doğa yasaları ve başlangıç koşulları⁸ neticesinde ortaya çıkan evrendeki tüm mekânsal düzenlilik *e* olarak ifade edilsin. İkincil olarak, ancak ve ancak Tanrı varsa bu tarz düzenliliklerin muhtemel olduğu hipotezi (sınanacak hipotez: teizm) *h* olarak ifade edilsin. Daha sonra, arka plan bilgisini (*background knowledge*) ifade eden *k*

6 Bayesci olasılık teorisi, belirsizlikle ilgilenen ve yeni kanıtlara dayanarak inançları güncelleme sürecini ele alan olasılık teorisinin bir dalıdır. Adını matematikçi ve teolog Thomas Bayes'ten alır; o, teoriyi 18. yüzyılda ilk formüle eden kişidir. Bayesci olasılık, belirsiz olaylar hakkında akıl yürütme ve önceki geri plan bilginizi denkleme dâhil ederek gözlenen verilerle sahip olduğumuz olasılıksal inançlar hakkında güncelleme yapma konusunda matematiksel bir çerçeveye sunar.

7 Swinburne "kişi (person)" ile duygu, düşünce, arzu, inançlar ve amaçlara sahip olan bir varlığı kasteder (İrmak, s. 174).

8 Başlangıç veya sınır koşulları ile sonlu bir zamanda var olmaya başlayan evrenin ilk oluşmaya başladığı andaki genişleme hızı, yön bağımsızlığı, kütle-enerji miktarı ve yoğunluğu gibi koşullar anlaşılmaktadır. Bunların oluşmaya başladığı zaman, daha doğrusu gözlemleyebildiğimiz evrenin oluşmaya başladığı en yakın an, klasik kozmoloji modellerinde Planck zamanı olarak ifade edilmektedir.

ise bilimsel teorinin söylediği, doğa yasalarının kontrolünde işleyen bir evrenin varlığı veya maddenin inorganik bir durumdan organik bir duruma geçişi kabul edebilme potansiyeli olarak ifade edilsin. İlk etapta hipotezin $P(e|\sim h\&k)$ denklemini elde ederiz. Bu denklem Tanrı'nın olmadığı tahayyül edildiği D_1 dünyasında mekânsal düzenlilik örneği olan insan bedeni gibi organik yapıların ortaya çıkma olasılığıdır. Buna dayanarak toplam olasılık teoreminin şu şekilde olur: $P(e|h\&k) > P(e|\sim h\&k)$ ve $P(h|e\&k) > P(h|k)$. Toplam olasılık teoreminin bize söylediği şudur: Bir Tanrı'nın var olduğu durumda evrenin ve başlangıç koşullarının oldukları gibi olma olasılığının, hipotezin özsel olasılığından (*intrinsic probability*)⁹ daha yüksek olması nedeniyle delil, teizmin açıklama hipotezine katkı sağlamaktadır.¹⁰ İlerleyen kısımlarda hassas ayar argümanına giren yazar, çağdaş kozmolojiden alınan verilerle de yukarıdaki hipotezin desteklendiğini belirtmektedir. Bu noktada teizm hipotezini destekleyen hususlar, hipotezin *apriori* ilkesi olan basitlik ilkesinin de oldukça işler olması ve *aposteriori* delillerle de kümülatif bir iyi *P-tipi* argüman kurabilmesidir. Bu bakımdan, II. bölümde detaylıca tartışılan bilimsel ve felsefi açıklama modellerine bakıldığında İrmak, teizm hipotezini, **i**) bilimsel açıklama modelleri gibi evrenin nasıl ortaya çıktığına veya nasıl işlediğine dair açıklamalarının yanında **ii**) akıllı bir yaşamın (*intelligent life*) ortaya çıkmasında evrenin hassas ayarlanması için fâilin (Tanrı) **iii**) ne tür gerekçelere sahip olduğu noktasında da açıklama sunabilmesi -materyalizm ve hümanizm gibi hipotezlere kıyasla- gibi gerekçelerle daha başarılı görür (s. 176). Nitekim bu hipotez yarışan karmaşık açıklama modellerine kıyasla daha az unsuru işin içine katarak daha çok şeyi açıklama kapsamına sokabilmektedir. Bundan dolayı, evreni açıklayan hipotezlerin özsel olasılığını belirleyen *apriori* basitlik ilkesine oldukça sadık bir hipotezdir. Ayrıca evrende neler olduğu (*What exists?*) hakkındaki soruya cevap verirken, evrende neden hiçbir şey değil de bir şeyler olduğu (*Why there is something rather than nothing?*) sorusuna da cevap verir. Bu yönüyle de olay ve olgulara “İşte hepsi bu (*The universe is all that is*)” şeklinde yaklaşmak yerine, onların varoluşunu gerekçelendirerek diğerlerinden müspet anlamda farklılaşır.

İrmak, Swinburne'ün basitlik ilkesine yaptığı vurguyu göstermek için bir başka argüman olan hassas ayar argümanı bağlamında kendisinin alternatif bir açıklama hipotezi olarak sunulan çoklu evrenler (*multi-verses*) hipotezini eleştirdiğini belirtir (s. 193). Bunun temel gerekçesi olarak da elde daha basit bir açıklama varken çok sayıda evren postüle etmenin basitlik ilkesi doğrultusunda rasyonel olmadığı yönündeki düşüncüyü gösterir.

II. bölümün ilerleyen sayfaları zamansal teleolojik argümanın daha detaylı bir şekilde ele alınmasına ayrılmıştır. Burada yazar, argümanın genel yapısını sunarken aynı zamanda argümana yöneltilen eleştirileri de oldukça açık ve anlaşılır bir şekilde dile getirmektedir. Bilineceği üzere bu argüman iki tür düzenlilik fikrine dayanır. Bunlardan ilki “fenomenal” düzenlilikler, ikincisi ise “temel” düzenliliklerdir. Fenomenal düzenlilikler, olasılık yasalarıyla

9 Bir hipotezin özsel olasılığı, onun herhangi bir gözlem veya kanıtı başvurmaksızın doğru olma olasılığıdır (s. İrmak, s. 292)

10 Aksi durumda başlangıç koşulları ve yasanın şu an buldukları hâl üzerine olmalarının ihtimali düşük olacağı için.

kabaca ifade edilen düzen örüntüleriyken temel düzenlilikler, bunların arkasında yatan ve onları açıklayan düzenlilik çeşitleridirler (s. 206). Yazara göre Swinburne'ün zamansal argümanı ikinci tür düzenlilikler üzerine bina edilmektedir. Böylelikle, Hume ve D. Lewis tarafından düzenlilikler arasındaki genellemeler merkeze alınarak geliştirilen nedensellik anlayışına da karşı çıkmış olur.¹¹ Nitekim bu iki düşünür tarafından ortaya konulan açıklama, doğa ve yasa arasında bir uyum olduğu şeklindeki fikre dayanarak ancak bir tasvir sunmakta; şeylerin gerçekte neden öyle olduğunu açıklamamaktadır. Bunun yerine, *Madde-Güç-Güvenirlilik (Substance-Power-Liability)* modeli üzerinden maddenin davranışının öngörülebilir olduğu bir çerçeve benimseyen Swinburne, bu modeli öne çıkaran zamansal teleolojik argümanın iyi bir *C-tipi* tümevarımsal argüman olduğunu ve kümülatif iyi *P-tipi* teizm hipotezine anlamlı bir katkı yaptığını düşünür. Nitekim Swinburne için bir argümanın kıymetini belirleyecek temel unsur basit anlamda sebep-sonuç arasındaki benzerlik ilişkisi değil; bilakis bu delilin açıklayıcı hipoteze yapmış olduğu katkıdır. *C-tipi* tümevarımsal zamansal teleolojik argüman, bu anlamda teizm hipotezine ciddi bir katkı sunmaktadır. Bu açıdan, zamansal teleolojik argüman, rasyonel, özgür ve gayri cismanî bir zatın (*person*) amaçlı eylemleri neticesinde evrende genel geçer olan yasaları gerçek anlamda açıklayabilmektedir. Çünkü bu delil, en iyi açıklamaya çıkarım yaptığı için eldeki bilimsel ve felsefî veriler çerçevesinde teizm hipotezini daha olası ve savunulabilir kılmakta ve bu hipotezi hem mantıksal tutarlılık hem de bilimsel uyumluluk yönünde desteklemektedir.

Yazar, zamansal teleolojik argümanın hem Kant'ın hem de Hume'ün eleştirilerinden sıyrılmayı başardığını da öne sürmektedir. Nitekim bu delil hem basittir hem de analoginin nerede durması gerektiği konusunda bir kriter sunduğu için ekonomiktir. Ayrıca antropomorfik bir Tanrı anlayışına da kapı aralamaz. İrmak, zamansal teleolojik argümanın yapısından mülhem, felsefi teizmin, yalnızca Tanrı'nın varlığı hakkında bir çaba olmadığını, aynı zamanda bu hipotezin bilimsel açıklamanın gerekçeleri ve çerçevesi üzerine de bir akıl yürütme faaliyeti olduğunu söyler (s. 222). Bu bölüm genel itibarıyla din felsefesi ile başta bilim felsefesi olmak üzere diğer disiplinlerin ve felsefenin alt dallarının nasıl kesiştiğini gösteren örnekler sunması açısından önemlidir.

Kitabın son bölümü en kapsamlı bölüm olarak değerlendirilebilir. Bu bölümde Hempel, Popper, Lewis, Pierce, Winberg, Leslie, Sober gibi pek çok bilim felsefecisi ve matematikçinin bilimsel açıklama hipotezleri üzerine ortaya attıkları fikirlerden yararlanarak Swinburne'ün nasıl bir açıklama hipotezi geliştirdiğini ortaya koymaya çalışan yazar, çapraz referanslarla ilgili

11 Aslında David Lewis basit anlamda düzenlilikler arası genellemeleri merkeze alarak bir açıklama sunmaya çalışmaz. “Ona göre düzenlilik genellemelerinin yasa olabilmeleri için genelleme olmaları yalnız başına yeterli değildir. Bu genellemelerin ayrıca bir aksiyom veya teorem olarak bir sisteme de eklenmesi gerekmektedir”. İrmak'ın da ifade ettiği üzere “Hempel de bir fikrin yasa olabilmesi için kabul edilmiş bir teori ile bu doğru genellemenin temellendirilmesi gerektiğini söyler. Ancak Swinburne, Hempel'in ve Lewis'in bu konudaki düşüncelerini kabul etmez. Ona göre bir hipotezin başarısı, doğrudan onun açıklama gücü ve basitliği ile alakalıdır. Güçten kasıt onun geleceğe dair ortaya koyduğu öngörü, basitlikten kasıt ise söz konusu genellemenin düzenliliklerle uyum içerisinde oluşudur. Bu anlamda Swinburne açısından yasa, en iyi açıklama sistemi tarafından ortaya konan genellemedir” (İrmak, 239-40).

bilim felsefecilerinin geliştirdiği açıklama modellerinin eksik ve tutarlı yanlarını birbirleriyle ilişkilendirerek geniş bir perspektif sunmaktadır. Bilhassa Hempelci bilimsel açıklama modeli ile kendi kişisel açıklama modelini karşılaştıran Swinburne, yazara göre, dedüktif-nomolojik ve indüktif-istatistiksel açıklama modelini S-P-L modeli çerçevesinde dönüştürerek kişisel açıklama modeline elverişli olacak şekilde geliştirmektedir. Aksi hâlde, sadece yasa ve başlangıç koşullarıyla yapılan Hempelci açıklamanın tam bir açıklama olmasının mümkün olmayacağını ve her zaman eksik veya kısmi bir açıklama olarak kalacağını düşünmektedir (s. 237). Aynı zamanda yazar bu tartışma bağlamında, Swinburne için iyi bir açıklamanın ne anlama geldiğini göstermek adına, filozofun iki *apriori* ve iki *aposteriori* olmak üzere dört ilke öne sürdüğünü söylemektedir. *Aposteriori* ilkeler, **i)** elde edilen verilerin açıklama hipotezini mümkün kılması ve arka plan bilgisi ile önerilen açıklama hipotezi arasındaki uyumdur. **ii)** *Apriori* ilkeler ise açıklamanın kapsamı (oldukça fazla şeyi açıklayabilme kabiliyeti) ve basitliğidir (hipoteze daha az unsur ekleyerek açıklama kapsamının genişletilebilmesi).

Bölümün ilerleyen sayfalarında Swinburne'ün ileri sürdüğü teorilere getirilen eleştirileri ele alan yazar, H. Philipse'nin, Swinburne'ün bir hipotezin arka plan bilgisine dair yaptığı değerlendirmeyi kusurlu bulduğunu belirtir. Philipse'ye göre eğer Tanrı eşsiz ve benzersiz bir kişiyse, Swinburne'ün önerdiği doğal teoloji yöntemini kullanarak Tanrı'ya dair herhangi bir bilgi edinmemiz -deneysel anlamda arka plan bilgisine sahip olamayacağımız iddia edildiği için- pek mümkün değildir. Bu eleştiriye, kitabın başka yerinde fikirleri tartışılan E. Sober üzerinden cevap verilebilir. Nitekim Sober, bir hipotezin test edilebilirliğinin şartı olarak ampirik bir içeriğe sahip olması noktasındaki ilkenin artık revaçta olmadığını ve bilim felsefecileri tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulduğunu dile getirmektedir (s. 252).¹² İrmak, Sober'in ilgili tespitini önceki sayfalarda dile getirmektedir. Bu tespit Philipse'nin eleştirisine karşı bir eleştiri sunmaktadır. Swinburne'e getirilen başka bir eleştiri Q. Smith tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre teizm, materyalizmin maddi açıklama ilkelerine ilave olarak gayri maddî, sonsuz sayıda güç, inanç ve niyeti de açıklama hipotezine ekleyerek basitlik ilkesini ihlal etmiştir. Ayrıca Tanrı'nın sıfatlarından her biri farklı bir unsur kabul edildiğinde teizm, materyalizmden daha basit olmayacaktır. Ancak bu eleştirilerin teistler için pek bir problem teşkil etmediği kolayca görülebilir. Nitekim teistler bu konuda farklı teoriler geliştirmişlerdir. Onlardan bazıları, ilahi basitlik ilkesi çerçevesinde Tanrı ile sıfatlarının özdeşliğini veya aynı anda bir aradalığını savunurlar.¹³ Eş'ariler gibi başka teistler ise ilahi sıfatların Tanrı'nın ne aynısı ne de gayrısı olduğunu savunurlar.¹⁴ Bu bakımdan, Smith ve Philipse'nin eleştirilerine

12 Aynı zamanda bizler, doğrudan ampirik deneyimine sahip olmadığımız şeylerin de varlığını kabul ederiz. Örneğin, Tugay Lisbon'a hiç gitmemiş olabilir ancak başkalarının buraya gittiğini bildiği için onların "tanıklıkları" üzerinden bu şehrin kendine has pastaneleri, dar sokakları, renkli tramvayları olduğunu öğrenebilir. Böylelikle, eğer Tugay Portekiz'in şehir planlamasıyla ilgili bir hipotez geliştirecek olsa, bu hipotez için arka plan bilgisine sahip olmuş olur.

13 bk. Alexander Pruss, "On Two Problems of Divine Simplicity", *Oxford Studies in Philosophy of Religion 1* (2008), 150-167.

14 Örnek bir akıl yürütme: **i)** Tanrı sahip olduğu her nitelikte özdeşdir (ilahi basitlik tezi). **ii)** Her bir ilahi nitelik

farklı teist geleneklerden kolayca cevap verilebilir. Eserin ilerleyen bölümlerinde İrmak, Mackie teizm mucizesi; felsefi teizm ve sonsuzluk eleştirisi ve son olarak yine Philipse tarafından yapılan, *bütünleyici argüman stratejisi* olarak anılan eleştirilere değinmektedir. Kitabın ilgili kısımları okuyucuya Swinburne felsefesinin nerelerde sağlam durduğunu ve hangi noktalara eksik kaldığını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak İrmak'ın bu çalışması, başta din felsefesi ve kelâm olmak üzere, bilim felsefesi gibi felsefenin alt disiplinlerini de yakından ilgilendiren bir eserdir. Bilhassa analitik felsefe geleneğine meraklı olan ve teistik argümanların bu gelenek içerisinde nasıl ele alındığını görmek isteyen okuyucular için oldukça faydalı olacağı kesindir. Aynı zamanda, Türkiye'de de çokça takip edilen ve farklı vesilelerle ülkemizde düzenlenen konferanslarda konuşmalar yapan R. Swinburne¹⁵ felsefesi bağlamında, doğal teoloji üzerine yapılan güncel tartışmaları başarılı bir şekilde ele alması ve bu tartışmaları ele alırken kullanılan yöntemin muhtelif teist gelenekler için ortak bir çıkış noktası teşkil edeceğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Kaynakça/References

- Alpyağıl, Recep (ed.). *Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Alpyağıl, Recep (ed.). *Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar II*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Craig, William Lane - J. P. Moreland (ed.). *The Blackwell Companion to Natural Theology*. UK: Wiley-Blackwell, 2009.
- İrmak, Adem. *Tanrı Var: Felsefi Teizm ve Teleolojik Delil Bağlamında Bir Çözümleme*. ed. Osman Sacid Arı. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2022.
- Pruss, Alexander. "On Two Problems of Divine Simplicity". *Oxford Studies in Philosophy of Religion* 1 (2008), 150-167.
- Swinburne, Richard. "The Limits of Explanation". *Explanation and Its Limits*. ed. Dudley Knowles. 177-194. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Topaloğlu, Aydın. *Teizm & Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Yaran, C. Sadık. *Tanrı İnancının Akliliği*. Samsun: Ettüt Yayınları, 1999.

diğer her bir ilahi nitelikte özdeşdir (geçişli-kimlik ilkesi). **iii)** Eğer tüm ilahi nitelikler birbirleriyle özdeşse o hâlde tek bir ilahi nitelik vardır. **iv)** Dolayısıyla Tanrı'nın yalnızca bir niteliği vardır (ii ve iii'ten mantıksal olarak).

15 Swinburne, Bilim Felsefe Din Vakfı tarafından 21 Mayıs 2023 ve 4 Haziran 2023 tarihleri arasında Acıbadem Üniversitesinde düzenlenen bir konferansa konuşmacı olarak katılmıştır. Bu konferansta incelemesi yapılan eserde ele alınan konular üzerine bir konuşma yaparak Tanrı'nın varlığı lehine kümülatif argümanı savunmuştur.